حکمرانی علوی در تربیت فرزند: بازتعریف رهبری خانواده در عصر هوش مصنوعی

الهام کرمی*[1]، سیدمحمدرضا موسوی بداغ آبادی[2]

چکیده:

خانواده معاصر در برابر نفوذ گسترده هوش مصنوعی (AI) در حوزه تربیت فرزند با بحران اقتدار معنوی مواجه است. هدف این پژوهش، بازتعریف نقش رهبری والدین در عصر دیجیتال با بهره‌گیری از چارچوب «حکمرانی علوی» استوار بر اصول اخلاقی و سیاسی امیرالمومنین (علیه السلام) در نهج‌البلاغه می‌باشد. روش تحقیق، تحلیلی-تفسیری با استفاده از متون اسلامی و مطالعات معاصر درباره هوش مصنوعی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هوش مصنوعی بدون چارچوب اخلاقی، پاسخ‌هایی فرافرهنگی و بی‌روح ارائه می‌دهد که ممکن است با ارزش‌های اسلامی تناقض داشته باشد. در مقابل، حکمرانی علوی با تأکید بر مسئولیت، صبر، عدالت و رحمت، الگویی مقاوم و الهام‌بخش برای رهبری معنوی خانواده ارائه می‌کند. نتیجه‌گیری این است که والدین باید از نقش «مسدودکننده» به «تفسیرگران اخلاقی» و «راهنمایان ارزشی» تبدیل شوند تا بتوانند در برابر تضعیف هویت اسلامی فرزندان مقاومت فرهنگی ایجاد کنند.

کلیدواژه‌ها: اخلاق اسلامی، تربیت فرزند، حکمرانی علوی، رهبری خانواده، هوش مصنوعی، نهج‌البلاغه، والدین.

Abstract

Contemporary families face a crisis of spiritual authority in the face of the extensive influence of artificial intelligence (AI) in child upbringing. This study aims to redefine the role of parental leadership in the digital age by employing the ethical and political framework of "Alian Governance" derived from the principles of Amir al-Mu'minin (peace be upon him) in *Nahj al-Balagha*. The research methodology is analytical-interpretive, utilizing Islamic texts and contemporary studies on artificial intelligence.

۱.طلبه پایه پنجم، حوزه علمیه الزهرا(سلام الله علیها) زرین‌شهر – e.karami20@gmail.com

۲..فرهنگی(دبیر آموزش و پرورش) -Smr_mousavi11@gmail.com

The findings indicate that AI, devoid of an ethical framework, provides culturally neutral and soulless responses that may contradict Islamic values. In contrast, Alian Governance, with its emphasis on responsibility, patience, justice, and mercy, offers a resilient and inspiring model for spiritual family leadership. It is concluded that parents must transform from being mere "blockers" to becoming "moral interpreters" and "ethical guides" in order to establish cultural resistance against the erosion of Islamic identity in their children.

Keywords: Islamic ethics, child upbringing, Alian Governance, family leadership, artificial intelligence, Nahj al-Balagha, parents.

۱. مقدمه:

هوش مصنوعی در سال‌های اخیر نه تنها یک ابزار فنی، بلکه به یک «فردیت فرهنگی» تبدیل شده است که به‌تدریج جایگاه والدین به‌عنوان نخستین مربیان معنوی فرزندان را در خانواده تحت تأثیر قرار داده است. این مقاله با این فرضیه ارائه می‌شود که حضور بی‌رویه هوش مصنوعی در محیط تربیتی فرزندان، بدون چارچوب اخلاقی–معنوی، منجر به تضعیف اقتدار والدین و تضعیف هویت اسلامی نسل آینده می‌شود. در این چارچوب، متغیر مستقل، «حکمرانی علوی» به‌عنوان الگوی اخلاقی–رهبری است، و متغیر وابسته، «بازتعریف رهبری خانواده در عصر هوش مصنوعی» است. مسئله اصلی این است که در شرایطی که ماشین‌ها پاسخ‌های دقیق‌تری ارائه می‌دهند، والدین چگونه می‌توانند اقتدار معنوی خود را حفظ کنند؟

پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که مطالعات متعددی درباره هوش مصنوعی و تربیت انجام شده است (Mittelstadt et al., 2016);(Selwyn, ۲۰۱۹) ، اما بیشتر این پژوهش‌ها از دیدگاه غربی و لیبرال نوشته شده‌اند و به چارچوب‌های دینی و اسلامی کمتر پرداخته‌اند. برخی پژوهشگران مانند مصلح، حسین. (۱٤۰۱) و حسینی بهشتی، محمد. (۱٤۰۲) به اخلاق اسلامی در هوش مصنوعی پرداخته‌اند، اما هنوز مدلی جامع از «رهبری خانواده» در چارچوب اسلامی ارائه نشده است. نوآوری این مقاله در ترکیب منحصر به فرد از نهج‌البلاغه، تفاسیر آیت‌الله جوادی آملی، فلسفه تربیتی شهید مرتضی مطهری و روانشناسی اخلاقی آیت‌الله مصباح یزدی برای ارائه چارچوبی نظری به نام «حکمرانی علوی» است که به‌طور خاص برای تربیت فرزند در عصر دیجیتال طراحی شده است.

هدف اصلی این مقاله، ارائه یک الگوی مقاومت فرهنگی است که والدین را از نقش «حاکم مسلط» به «متولی معنوی» و «تفسیرگر دیجیتال» تبدیل کند. این بازتعریف، نه با ممنوعیت فناوری، بلکه با رهبری بر اساس اصول علوی مانند رحمت، عدالت، صبر و خدمت صورت می‌گیرد. مقاله می‌کوشد نشان دهد که والدین می‌توانند با الهام از امیرالمومنین (علیه السلام)، در برابر نفوذ بی‌روح هوش مصنوعی، رهبری معنوی خانواده را بازیابند.

ساختار مقاله به شرح زیر است: پس از مقدمه، چارچوب نظری حکمرانی علوی بر اساس نهج‌البلاغه و اندیشه‌های شهید مطهری و آیت‌الله مصباح یزدی ارائه می‌شود. سپس، با استفاده از روش تحلیلی-تفسیری و مطالعه موردی تعامل کودکان با دستیاران هوشمند، یافته‌ها تحلیل می‌شوند. در ادامه، جدول مقایسه‌ای با پژوهش‌های غربی ارائه می‌شود، و در نهایت به نتیجه‌گیری و پیشنهادات پژوهشی برای آینده پرداخته می‌شود.

۲. روش‌شناسی:

این پژوهش از نوع کیفی-تفسیری و با رویکرد تحلیلی-استدلالی است که با هدف بازتعریف رهبری خانواده در عصر هوش مصنوعی، بر اساس چارچوب «حکمرانی علوی» استخراج‌شده از نهج‌البلاغه و اندیشه‌های متفکران اسلامی طراحی شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل متون اسلامی بنیادین به‌ویژه نهج‌البلاغه، تفاسیر آیت‌الله جوادی آملی، آثار شهید مرتضی مطهری و آیت‌الله مصباح و مطالعات معاصر در حوزه هوش مصنوعی و تربیت فرزند (هم اسلامی و هم غربی) است. با توجه به ماهیت نظری و تفسیری پژوهش، نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و محتوامحور انجام شده و متونی انتخاب شده‌اند که مستقیماً به موضوع رهبری، اخلاق تربیتی و چالش‌های فناورانه مرتبط باشند. ابزار گردآوری داده‌ها شامل مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای از متون اولیه و ثانویه اسلامی و مطالعه موردی شبیه‌سازی‌شده از تعامل کودکان با دستیاران هوشمند است. در بخش مطالعه موردی، ۱۰ پرسش اخلاقی و دینی مرتبط با مخاطب کودک (۸ تا ۱۲ سال) به دو پلتفرم ChatGPT و Google Assistant ارسال شد و پاسخ‌های دریافتی ثبت و تحلیل شدند. روش اجرا و گردآوری داده‌ها در دو بخش صورت گرفت: الف) استخراج و تحلیل اصول حکمرانی

علوی از نهج‌البلاغه و متون مرتبط با استفاده از روش تفسیر موضوعی و تطبیقی؛ ب) شبیه‌سازی تعامل کودکان با هوش مصنوعی و تحلیل پاسخ‌ها از منظر انطباق یا تعارض با ارزش‌های اسلامی. روش تحلیل داده‌ها، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد تماتیک و مقایسه‌ای بوده است. داده‌های استخراج‌شده از متون، بر اساس ابعاد متغیرهای تحقیق (رحمت، عدالت، صبر، تفسیر ارزشی و ...) طبقه‌بندی و تحلیل شدند. همچنین پاسخ‌های هوش مصنوعی با استناد به آیات قرآنی و روایات نهج‌البلاغه مورد نقد و مقایسه قرار گرفتند. معیارهای اعتبار و پایایی با به‌کارگیری بررسی متقابل متون(Triangulation) ، بازبینی چندمرحله‌ای استنادات و هماهنگی درونی مفاهیم تأمین شده‌اند. برای افزایش اعتبار، تمام استخراج‌ها و تحلیل‌ها توسط دو پژوهشگر به‌صورت مستقل انجام و سپس با توافق نهایی تلفیق شدند. ملاحظات اخلاقی در این پژوهش شامل رعایت امانت‌داری در نقل متون، ذکر دقیق منابع، و اجتناب از هرگونه تحریف یا تفسیر اجتهادی بدون استناد بوده است. در بخش مطالعه موردی، از آنجا که تعامل واقعی با کودکان صورت نگرفته و پرسش‌ها توسط پژوهشگران طراحی و ارسال شده‌اند، ملاحظات حریم خصوصی یا رضایت آگاهانه مرتبط نبوده است. محدودیت‌های روش‌شناختی شامل عدم استفاده از داده‌های میدانی از خانواده‌های واقعی، محدودیت در تنوع پلتفرم‌های هوش مصنوعی مورد بررسی (فقط دو پلتفرم)، و عدم تعمیم‌پذیری آماری نتایج به دلیل ماهیت کیفی و تفسیری پژوهش است. با این حال، این محدودیت‌ها در چارچوب هدف نظری و مفهومی پژوهش، مانعی برای استنتاجات کیفی و الهام‌بخش نبوده‌اند .

۳. بیان مسئله:

در عصر دیجیتال، هوش مصنوعی (AI) به یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر فرآیندهای تربیتی خانواده تبدیل شده است. کودکان و نوجوانان امروزی برای پاسخ به پرسش‌های خود از موضوعات علمی تا اخلاقی و دینی به‌جای مراجعه به والدین، به دستیاران هوشمند مانند ChatGPT، Google Assistant و سایر سیستم‌های مبتنی بر هوش مصنوعی روی می‌آورند. این تحول، بدون چارچوب اخلاقی و معنوی، منجر به ارائه پاسخ‌هایی فرافرهنگی، بی‌روح و گاه مغایر با ارزش‌های اسلامی شده است. در نتیجه، اقتدار معنوی والدین در خانواده دچار تضعیف

گسترده‌ای شده و جایگاه آنان به‌عنوان نخستین مربیان دینی و اخلاقی فرزندان در معرض تهدید قرار گرفته است.

در این میان، سؤال اساسی این است: در شرایطی که ماشین‌ها پاسخ‌های فنی و ظاهراً عینی ارائه می‌دهند، چگونه می‌توان والدین را از یک نقش واکنشی و محدودکننده (مانند «مسدودکننده» دسترسی) به یک نقش پویای معنوی و رهبری‌گر (مانند «تفسیرگر اخلاقی» و «راهنمای ارزشی») تبدیل کرد؟

این مقاله با استفاده از چارچوب «حکمرانی علوی» استخراج شده از نهج‌البلاغه و اندیشه‌های اخلاقی اهل‌بیت (علیهم‌السلام) به دنبال بازتعریف رهبری خانواده در برابر نفوذ فرهنگی هوش مصنوعی است. هدف، ارائه الگویی مقاوم و الهام‌بخش برای رهبری معنوی والدین است که نه تنها تهدیدات فناوری را شناسایی کند، بلکه راهکاری ایمانی و فطری برای مقاومت فرهنگی خانواده اسلامی فراهم آورد.

٤. فرضیه تحقیق:

١-٤.فرضیه اصلی:

بازتعریف نقش والدین از «حاکم مسلط» یا «ناظر فنی» به «متولی معنوی» و «تفسیرگر اخلاقی» بر اساس اصول حکمرانی علوی (شامل رحمت، عدالت، صبر و مسئولیت‌پذیری)، می‌تواند اقتدار معنوی خانواده را در برابر تأثیرات تضعیف‌کننده هوش مصنوعی تقویت کرده و هویت اسلامی نسل آینده را حفظ کند.

این فرضیه بر این اصل استوار است که رهبری والدین در عصر دیجیتال دیگر نمی‌تواند مبتنی بر قدرت و ممانعت باشد، بلکه باید مبتنی بر الهام، تفسیر ارزشی و خدمت معنوی باشد.

٥. متغیرهای تحقیق:

در این پژوهش، متغیرها به صورت زیر تعریف و طبقه‌بندی می‌شوند:

١-٥. متغیر مستقل: حکمرانی علوی:

جایگزین ارائه نمی‌شود.	پرسش «آیا حجاب واجب است؟» با استناد به آیه ۳۱ نور).	بی‌روح هوش مصنوعی
مطالعات نشان می‌دهند کودکان از هوش مصنوعی برای درک احساسات و روابط استفاده می‌کنند (Zembylas, 2021).	شبیه‌سازی تعامل کودکان با ChatGPT و Google Assistant نشان می‌دهد پاسخ‌ها با ارزش‌های اسلامی تناقض دارند (مثلاً توجیه دروغ در برخی شرایط).	مطالعه موردی
آموزش رسانه‌ای، تنظیم محدودیت‌های زمانی و نظارت بر فعالیت‌های دیجیتال.	والدین باید به «تفسیرگران دیجیتال» و «راهنمایان ارزشی» تبدیل شوند و فضایی ایجاد کنند که فرزند ترجیح دهد از آنها بپرسد.	راهکار پیشنهادی

در این بخش، جدول مقایسه‌ای جامع ارائه می‌شود که تفاوت‌های اساسی میان الگوی حکمرانی علوی و مدل‌های تربیتی غربی را در عصر هوش مصنوعی نشان می‌دهد. این جدول، بر اساس تحلیل دقیق از منابع اولیه و ثانویه اسلامی و غربی تنظیم شده است.

جدول۲: مقایسه الگوی حکمرانی علوی با مدل‌های غربی

معیار مقایسه	الگوی حکمرانی علوی	مدل‌های غربی (رهبری تحول‌گرا)	تحلیل تطبیقی
پایه فلسفی	مبتنی بر توحید و فطرت انسانی (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۹۷)	مبتنی بر عقلانیت ابزاری و روانشناسی رفتاری (Bass, ۱۹۹۰)	الگوی علوی، انسان را موجودی با ذات الهی می‌داند، در حالی که مدل‌های غربی، انسان را موجودی رفتاری و قابل کنترل می‌دانند.
نگاه به	کظم الغیظ: نگه داشتن خشم	سرکوب خشم یا	کظم خشم باعث تقویت تقوا می‌شود، در حالی

که سرکوب خشم در مدل‌های غربی می‌تواند به بیماری‌های روانی منجر شود.	بیان آزادانه آن (Goleman, ۱۹۹۵)	با اراده معنوی، نه سرکوب آن (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱؛ المیزان، ج ۳، ص ۳۱۷)	خشم
الگوی علوی بر کفایت و رضایت از کم‌کاری تأکید دارد، در حالی که مدل‌های غربی بر فزایش‌گرایی و عملکرد بهتر تمرکز دارند.	تشویق، انگیزش، و ارزیابی عملکرد (Burns, ۱۹۷۸)	الگودهی، تلقین فطرت، کفایت‌گرایی (نهج‌البلاغه، خطبه ۸٦)	روش‌های تربیتی
این تفاوت اساسی، روش‌های تربیتی را کاملاً متفاوت می‌سازد: در الگوی علوی، والدین باید فطرت را کشف کنند، در حالی که در مدل‌های غربی، والدین باید محتوا را تزریق کنند.	کودک موجودی خالی است که باید پر شود (Locke, 1690)	کودک دارای فطرت سالم است که باید پرورش یابد (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۹۷)	نگاه به فطرت کودک
هوش مصنوعی در مدل‌های غربی، تصمیم‌گیری را از والدین می‌گیرد، در حالی که الگوی علوی، والدین را راهنما می‌داند، نه تصمیم‌گیرنده اصلی.	تصمیم‌گیری بر اساس تحلیل داده‌ها و الگوریتم‌ها (Selwyn, 2019)	راهنمایی و مشورت، نه تصمیم‌گیری (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱)	نقش والدین در تصمیم‌گیری
الگوی علوی، عشق را پایه‌ای برای اطاعت می‌داند، در حالی که مدل‌های غربی، اطاعت را ناشی از پاداش و تنبیه می‌دانند.	قوانین صریح و پاداش–تنبیه (Skinner, 1953)	عشق الهی پایه‌ای برای اطاعت است (نهج‌البلاغه، حکمت ۷۷)	رابطه عشق و قانون
این تفاوت، فشار روانی را در الگوی علوی کاهش می‌دهد، در حالی که در مدل‌های غربی، فشار روانی برای موفقیت بیشتر است.	موفقیت، عملکرد بالا و رقابت است (Seligman, ۲۰۱۱)	موفقیت، رضایت از کفایت و تقواست (نهج‌البلاغه، خطبه ۸٦)	نگاه به موفقیت
الگوی علوی، فناوری را ابزاری برای تسهیل تربیت می‌داند، در حالی که مدل‌های غربی،	فناوری به عنوان جایگزین انسان	فناوری به عنوان ابزاری تکمیلی، نه جایگزین	تأثیر فناوری

گاهی فناوری را جایگزین انسان می‌دانند.	در تصمیم‌گیری (Floridi, ۲۰۱۹)	انسانیت (مصباح یزدی، ۱۳۸۵)	
الگوی علوی، معیارهای کیفی و معنوی برای ارزیابی دارد، در حالی که مدل‌های غربی، معیارهای کمی و قابل اندازه‌گیری را ترجیح می‌دهند.	عملکرد، نمرات، رقابت (Dweck, ۲۰۰۶)	تقوا، عدالت، کفایت (نهج‌البلاغه، خطبه ۸۶)	معیارهای ارزیابی
الگوی علوی، انسان را در ارتباط با خدا می‌بیند، در حالی که مدل‌های غربی، انسان را در ارتباط با جامعه می‌بینند.	تربیت انسان رقابتی و موفق (Maslow, 1943)	تربیت انسان کامل بر اساس فطرت (مطهری، ۱۳۷۵)	دورنما بلندمدت

۸. نتیجه و پیشنهادات:

حکمرانی علوی، یک مدل سیاسی نیست، بلکه الگویی اخلاقی برای هر شکل از رهبری است. در عصر هوش مصنوعی، اقتدار والدین دیگر از قدرت نمی‌آید، بلکه از الهام، عدالت و صبر سرچشمه می‌گیرد. این پژوهش نشان داد که والدین باید از نقش «مسدودکننده» به نقش «تفسیرگر دیجیتال» تبدیل شوند و با ایجاد فضایی مبتنی بر محبت و عدالت، فرزندان را ترغیب کنند تا از آنها بپرسند، نه از ماشین.

جدول ۳: نتیجه‌گیری کلی از مقاله

والد تفسیرگر ارزشی	والد مسدودکننده	معیار مقایسه
نور الهی	مصرف‌کننده فناوری	نگرش به فرزند
راهنمای	ناظر فنی	نقش در

معنوی		تربیت
تفسیر و بازتعریف	ممنوعیت	رویکرد به AI
تقوا و عدالت	قدرت	منبع اقتدار

۸-۱. پیشنهادات پژوهشی برای دیگر پژوهشگران:

۱ .طراحی پژوهش‌های کیفی در مورد «هویت دیجیتال کودکان مسلمان» در محیط‌های شهری و روستای.

۲ .بررسی تأثیر برنامه‌های تربیتی مبتنی بر حکمرانی علوی بر اقتدار والدین در خانواده‌های ایرانی.

۳ .تدوین چارچوب اخلاقی برای توسعه هوش مصنوعی اسلامی در حوزه تربیت فرزند.

٤ .مطالعه تطبیقی بین «حکمرانی علوی» و «رهبری تحول‌گرا» در مدیریت خانواده.

۵ .تحلیل محتوای پاسخ‌های دستیاران هوشمند به پرسش‌های دینی کودکان در زبان‌های مختلف (فارسی، عربی، انگلیسی).

۹. فهرست منابع:

قرآن و نهج‌البلاغه

۱ .جوادی آملی، آیت‌الله لطف‌الله. (۱۳۹۸). تفسیر نهج‌البلاغه (جلد ۳-۱). تهران: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

۲ .مطهری، مرتضی. (۱۳۹۵). انسان در قرآن. تهران: انتشارات صدرا.

۳ .مطهری، مرتضی. (١٤٠٠). تعلیم وتربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.

٤ .مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۷). تربیت اخلاق. قم: انتشارات مهر و ماه.

۵ .مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۸). نورالقرآن. قم: انتشارات مهر و ماه.

٦ .حسینی بهشتی، محمد. (١٤٠٢). هوش مصنوعی و اخلاق اسلامی. تهـران: انتشـارات دانشـگاه تهران.

۷ .مصلح، حسین. (١٤٠١). هوش مصنوعی و چالش‌های فرهنگی. قم: انتشارات مفید.

۸ .بهشتی، سید محمدحسین. (١٤٠٠). اخلاق دیجیتال. تهران: انتشارات پژوهش.

۹ .شریعتی، علی. (۱۳۹۳). تربیت و تحول. تهران: انتشارات رسا.

1. Floridi, L. (2019). What the near future of artificial intelligence could be. Philosophy & Technology, 32(1), 1–15.
2. Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. Big Data & Society, 3(2), 1–21.
3. Selwyn, N. (2019). Should robots replace teachers? AI and the future of education. Polity Press.
4. Zembylas, M. (2021). Emotion and AI in education. Learning, Media and Technology, 46(1), 1–14.
5. Raja, M. (2022). Islamic ethics and AI: A framework. Journal of Religious Ethics, 50(3), 420–445.
6. UNESCO. (2021). AI in education: Guidance for policy-makers. Paris: UNESCO.
7. IEEE. (2020). Ethically aligned design: A vision for prioritizing human well-being. IEEE.
8. Leicht, J., & Fitzgerald, S. (2020). Parenting in the age of AI. Child Development Perspectives, 14(2), 88–93.